

УДК 378.147:33

Москалець М. М., Чумак М. Є.

ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ, ЗМІСТУ, СТРУКТУРИ, ФОРМ І МЕТОДІВ САМОКОНТРОЛЮ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Самоконтроль як багатоаспектний й багатокомпонентний процес об'єднує в собі структурні компоненти: мету, об'єкт самоконтролю оцінювання й кореляції, еталон порівняння результатів, критерії оцінювання, оцінку, засоби корекції, наслідки корекції. Визначення цих компонентів і встановлення між ними зв'язків обумовлено специфікою дій самоконтролю і структурою навчальної діяльності. Результативність самоконтролю навчальної діяльності визначається ступенем вираженості у студентів умінь самоконтролю навчальної діяльності як складної системи операційних, тактичних, стратегічних дій, спрямованих на самоорганізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів зі здобуття загальноосвітніх та професійно значущих знань, що ґрунтується на готовності і спроможності до здійснення самоконтролю в навчальній діяльності цілеспрямовано, самостійно, усвідомлено, зі знанням справи, компетентно. Систему вмінь самоконтролю навчальної діяльності студентів складають уміння цілепокладання, вміння прогностичні, аналітичні, організаційні, рефлексивні та корективальні, які, в свою чергу, можуть бути розподілені за ознакою спільного й загального на загальні, спеціальні та самоосвітні вміння самоконтролю.

Ключові слова: навчальна діяльність студентів, сутність самоконтролю, зміст самоконтролю, структура самоконтролю, форми самоконтролю, методи самоконтролю.

У сучасних умовах організації навчання за кредитно-модульною системою, з огляду на плановість, логіку навчального процесу, необхідність самоконтролю обумовлена практичними цілями навчання, які припускають формування в студентів здатності до подальшої самоосвіти, спроможності навчатися впродовж життя, ефективно вирішувати професійні завдання.

У психолого-педагогічній літературі вважається, що в основу поняття “самоконтроль” покладено категорію “контроль” (франц. *controle*), що означає дослівно “перевірку”. Етимологічно слово “контроль” утворилося від французького “*controle*” в результаті поєднання слів: “*contre*” (протилежний, зустрічний) і “*role*” (свиток, список) (Л. Деркач). Словом “список” прийнято було позначати другий екземпляр (дублікат) відомості, який надавався фінансовому агентові для перевірки й зіставлення його з оригіналом. Із цього витікає, що акт перевірки й зіставлення було спочатку зафіксовано в терміні “контроль” [5, с. 13], а займенниковий прикметник “само” вказує на спрямованість дій того, хто їх робить – на себе чи на інших. Відтак, у випадку самоконтролю суб'єктом є студент, що спрямовує свої контролюючі дії на перевірку параметрів досліджуваного об'єкта, яким є власні риси чи результати діяльності.

Тому самоконтроль/контроль розглядається в педагогіці досить широко. У дидактиці ж *контроль* означає нагляд, спостереження, перевірку успішності того, хто навчається. Він пов'язаний із моніторингом рівня засвоєння змісту освіти, є обов'язковим засобом отримання зворотної інформації в навчальному процесі, є частиною зовнішньої структурної організації навчальної діяльності, важливим механізмом управління нею.

Визначальним завданням контролю у ВНЗ стає виявлення розбіжності між прогнозованими й реальними результатами якості ступеневої підготовки студентів до професійної діяльності. За основу порівняння взяті вимоги, пропонувані Державним галузевим стандартом вищої освіти, освітньо-кваліфікаційними характеристиками фахівця даної спеціальності. Контроль у вищих навчальних закладах виконує навчальну, коригувальну, методичну, оцінювальну, діагностичну, виховну функції. Завдяки цим функціям контроль є засобом педагогічного керівництва навчально-пізнавальною діяльністю студентів, при якому здійснюється регулярне поетапне оцінювання й корекція підготовки спеціаліста у професійній сфері (Л. Романишина [9], Л. Русакова [10], М. Сукнов [13] та ін.).

Таким чином, дидактична система навчання вищого навчального закладу керується та організовується цілеспрямованою інформаційно-констатувальною, діагностико-навчальною та рефлексивною взаємодією суб'єктів, орієнтовану на встановлення відповідності процесу й результатів навчання Державним галузевим стандартам вищої освіти, на вдосконалення навчального процесу та формування у студентів стійких навичок самоаналізу й самоконтролю навчальної діяльності.

У сучасній науковій літературі не існує єдиного визначення поняття "самоконтроль", оскільки кожне з них виходить зі змісту тої діяльності, що контролюється. Розглядаючи самоконтроль у навчальній діяльності студентів, вважаємо за необхідне зробити ряд важливих уточнень.

Навчальна діяльність – специфічний вид людської діяльності, прямо спрямованої на зміну її суб'єкта (приросту досвіду того, хто навчається). Вона є одним із видів діяльності школярів і студентів. На відміну від інших видів діяльності – гри, праці і спілкування, вона не лише спричиняє зміни в суб'єкті, але безпосередньо спрямована на засвоєння ним теоретичних знань і пов'язаних із ними вмінь і навичок, а також суспільного досвіду.

Навчальна діяльність – це спільна діяльність, що часто ототожнюється з власне навчанням і може бути здійснена тільки шляхом відповідного виконання діяльності викладача – викладання і діяльності студента – учіння, коли один із її учасників здобуває досвід (основний компонент навчання), а інші створюють сприятливі умови для цього, тобто здійснюють всю суму підготовчих компонентів засвоєння.

У цілому навчальна діяльність студентів характеризується певними якісними рисами:

- навчальна діяльність є системою, її структура уточнює структуру будь-якої діяльності. Організаційна структура представлена суб'єктом, процесом, предметом, умовами і продуктом діяльності. Загальна соціально-психологічна структура навчальної діяльності укладається в схему: *ціль – мотив – спосіб – результат* (В. Козаков)[6];

- є багаторівневою системою, що включає активні форми регуляції й перетворення різних систем метазнань (знань про засвоюване знання) і про власне процес навчання (В. Ляудіс [14]);

- вона характеризується суб'єктністю, активністю, предметністю, цілеспрямованістю, усвідомленістю;

- спрямована на освоєння інших видів людської діяльності – практичної, пізнавальної, ціннісно-орієнтувальної, естетичної тощо, а також на оволодіння самою навчальною діяльністю;

- її зміст містить у собі ті види діяльності, освоєння яких передбачається відповідною спеціальністю, і знання, на яких ці види діяльності засновані;

- суб'єкт навчальної діяльності (студент) одночасно є й її об'єктом;

- предмет навчальної діяльності – це вихідні знання й уміння, що відповідають за своїм предметним змістом майбутньому продукту й трансформуються в нього (Т. Габай [4, с. 5]);

- ціль навчальної діяльності найчастіше задається ззовні – навчальним планом, програмою, викладачем, а не суб'єктом цієї діяльності;

- ґрунтується на специфічних принципах: практичної спрямованості, прикладного характеру навчання, урахування вікових, соціально-психологічних та індивідуальних особливостей студентів; професійної спрямованості, органічного поєднання з науковою, суспільною й виробничою діяльністю тощо;

- її ефективність залежить від рівня оптимізації і ступеня активності суб'єктів;

- завжди інноваційна, оскільки спрямована на освоєння нового досвіду;

- продукт навчальної діяльності, на відміну від інших видів діяльності, не відривається від її суб'єкта, тому що є невід'ємною його сутністю;

– її ядром та істотною властивістю є процес і результат вирішення навчальних завдань;

– професійно спрямована, здійснюється у теоретичній і практичній формах, управляється й керується як викладачами, так і рівнем організації навчальної роботи студентів, у тому числі ступенем сформованості вмінь самоконтролю;

– потребує педагогічного керівництва, а не жорсткої регламентації.

Розглянемо сутність і зміст самоконтролю як певної системи, що впливає на повноцінність здійснення навчальної діяльності, дозволяє студентам спланувати свої дії, спрогнозувати результати, переробити і скорегувати плани залежно від мінливих умов і в такий спосіб здійснювати цілеспрямоване управління процесом навчання.

У визначенні поняття “самоконтроль” немає єдиного підходу. Аналіз наукової літератури дозволив виокремити кілька підходів до трактування сутності досліджуваного феномену – психофізіологічний, психологічний, функціональний, характерологічний, системно-функціональний, особистісно-діяльнісний.

Психофізіологічний підхід виходить із праць І. Сеченова щодо регулярного характеру протікання різних психічних явищ [12], І. Павлова стосовно рефлексорної природи регулювання поведінки людини [7], моделі акцептора дії П. Анохіна щодо механізму здійснення зворотного зв'язку в загальній структурі діяльності як складної функціональної системи.

Фізіологічна теорія функціональних систем П. Анохіна пояснює психофізіологічний механізм самоконтролю як складової саморегуляції, що розглядається як “загальний закон діяльності організму” [1, с. 97].

Саморегуляцією є системно організований психічний процес з ініціювання, побудови, підтримки всіх видів і форм зовнішньої й внутрішньої активності людини, які спрямовані на досягнення прийнятих суб'єктом цілей, і управління ними, є гнучким, цілісним і індивідуалізованим механізмом, забезпечує процесуальну регуляцію діяльності, тобто в ході копіює її внутрішні труднощі, неузгодженості психічних складових, мобілізує психологічні й особистісні резерви.

Саморегуляція складається з таких компонентів, а саме: усвідомлення суб'єктом мети його діяльності, модель значущих умов діяльності, програма суто виконавчих дій, система критеріїв успішності діяльності, інформація про реально досягнуті результати, контроль і оцінка відповідності реальних результатів критеріям успіху, рішення про необхідність і характер корекцій діяльності. Складовою саморегуляції є самоконтроль, тому що на кожній стадії досягнення мети відбуваються контроль актуального стану системи й результатів дій шляхом звірення із прогнозованими, оцінка неузгодженості й ухвалення рішення щодо корекції виконавських (керуючих) дій або переходу до наступної стадії реалізації діяльності.

Призначення саморегуляції навчальної діяльності полягає в кореляції вимог навчальної діяльності до можливостей студента. Саморегуляція відповідальна за прийняття та здійснення цілепокладання й цілевизначення, що дозволяє студентові залишатися суб'єктом навчальної діяльності. Вона спирається на сформовану самооцінку, а її якість залежить від міри усвідомленості студентом кожного елемента навчальної діяльності, від розвитку суб'єктивних критеріїв успішності її виконання. Формування довільної саморегуляції передбачає можливість людини усвідомлювати й контролювати ситуацію, процес (Л. Деркач [5]), здійснювати самоконтроль його ходу й результату.

У рамках теорії контролюючих психічних процесів самоконтроль є завершальним наслідком психічної діяльності людини, що постійно піддає запереченню, скасуванню й виправленню всі ті психічні процеси, які не відповідають об'єктивній реальності.

Самоконтроль ґрунтується на сформованій саморегуляції і власне через неї здійснюється, створює установку особистості на кінцевий результат діяльності,

прогнозування її еталона й зон утруднення, а також сприяє звіренню із прогнозуванням і наступним здійсненням корекції.

Психологічний підхід пов'язує самоконтроль із когнітивними й особистісними характеристиками людини, як-от: увага, внутрішня мова, мислення, воля, пам'ять тощо; відображує механізм самоконтролю навчальної діяльності у плинні поетапного формування розумових дій, становлення раціональних структур діяльності, а саме дії контролю-уваги. Цей підхід указує на наявність у будь-якій розумовій і практичній дії елементу самоконтролю, вбачаючи в ньому зворотний зв'язок і засіб управління дією. При такому підході підкреслюється психологічна сутність самоконтролю: як компонента дії; як передумови формування уваги [4, с. 16].

З позицій *функціонального підходу* самоконтроль розглядається через його здатність реалізовувати в діяльності певні функції. Під *функцією* контролю традиційно розуміють роль, яка визначає вплив контролю на процес навчання, **і яку він виконує залежно від умов і завдань навчання на кожному конкретному етапі академічного процесу**. Серед основних функцій самоконтролю, залежно від контексту дослідження, вчені виокремлюють: освітню, навчальну, розвивальну, виховну, стимулюючу; перевірочну і коректувальну; регулювальну і плануючу; управлінську; екзаменаційного, коригувального, зворотного зв'язку, організаторську, методичну, інформаційну, формування раціональних структур діяльності.

Функціональними особливостями самоконтролю є аналіз, регулювання, планування й контролювання власної діяльності, виправлення помічених помилкових дій. Однак, що б не було об'єктом самоконтролю, в яку сферу діяльності він не був би включеним, його основна функція носить перевірочний характер і полягає у встановленні ступеня збігу між еталонном і контрольованою складовою (І. Серьогіна [11, с. 55]).

Характерологічний підхід розглядає самоконтроль як важливу рису сформованої особистості. Зокрема, самоконтроль є вагомим інструментом у досягненні особистісних цілей, він пов'язаний із проявом активності й самостійності особистості в діяльності, відповідає за критичність у оцінці власних дій. Варто також виділити окремий напрям дослідження самоконтролю як важливого методу самовиховання особистості, що сприяє зміцненню її волі й формуванню характеру. У навчальній діяльності студента самоконтроль корелює з самостійністю, автономністю, активністю, ініціативністю, творчим підходом, здатністю до саморегуляції й самоуправління власною діяльністю.

Системно-функціональний підхід наголошує на підлеглих самоконтролю процесуальній функції контролю, з одного боку, і наявності між ними взаємозв'язків і закономірностей, з іншого. Визначено, що контроль і самоконтроль у навчальній діяльності є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими, але й окремими функціями у системі управління нею.

Процес управління вимагає надійного зворотного зв'язку між керуючими й керованою підсистемами на будь-якому рівні, яким і є контроль/ самоконтроль у різних його формах і методах (способах, засобах і впливах).

Відтак, функції контролю й самоконтролю в навчальній діяльності є продовженням одна іншої, а їх особливості визначаються якісною своєрідністю сформованих діяльностей (Л. Деркач [5]). Розходження полягає в тому, що дія самоконтролю спрямована на себе, а контролю – на певний об'єкт. За Л. Виготським [3], у цій системі функціонує внутрішній механізм переходу зовнішнього у внутрішнє, інтерпсихічного в інтрапсихічне, тобто дій контролю й оцінки викладача в дії самоконтролю студента.

Канал зворотного зв'язку, яким слугує самоконтроль, важливий для викладача, оскільки дозволяє йому здійснювати ряд близьких, але все-таки розрізнених дій і операцій і у такий спосіб діагностувати освітній процес, оцінювати результати, коректувати свої дії, будувати наступний етап навчання на основі досягнутого на попередніх, диференціювати методи й завдання з урахуванням індивідуального просування й розвитку

студентів. Не менш важливим є зворотний зв'язок для студентів, тому що завдяки йому вони можуть вбачати недоліки й фіксувати досягнення, одержувати оцінку своєї діяльності, поради з її коректування.

Контроль і самоконтроль варто розглядати як взаємодоповнюючі форми зворотного зв'язку, при цьому самоконтроль має місце лише тоді, коли суб'єкт зустрічається з труднощами інтелектуального, вербального та емоційного плану; діє в нових умовах, що істотно відрізняються від умов, у яких було сформовано еталон самоконтролю (Л. Деркач [5]). Самоконтроль полягає у визначенні відповідності навчальних дій умовам і вимогам навчального завдання й забезпечує повноту операційного складу дій і правильність їхнього виконання.

Вивчення самоконтролю, як правило, спирається на сферу його функціонування – навчальну, трудову, ігрову тощо діяльність, його зміст залежить від об'єкта самоконтролю, яким можуть бути знання, вміння, навички, етапи навчальної діяльності чи вчинки, судження, особливості поведінки тощо. Із цих позицій виходить *особистісно-діяльнісний підхід*.

Таким чином, *самоконтроль* може бути розглянутий як прийом чи метод, система розумових і практичних дій із самоуправління й саморегуляції, специфічна форма контролю, механізм здійснення самоуправління й саморегуляції діяльності, що встановлює канал зворотного зв'язку між суб'єктами діяльності, умова самоосвіти й самовиховання особистості. Важливими структурними компонентами самоконтролю є самомотивування, самопланування, самооцінка, самокорекція, самоперевірка.

Самомотивування виступає важливим засобом самоконтролю, воно є сукупністю внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, що спонукають людину до контролю власних дій, спрямованих на досягнення певних цілей навчальної діяльності. *Самоаналіз* (від грецьк. analysis – розкладання) метод наукового дослідження (самопізнання) явищ і процесів, в основі якого лежить вивчення складових частин, елементів досліджуваної системи. При самоконтролі самоаналіз слугує інструментом вивчення умов навчальної діяльності на кожному з її етапів. *Самооцінкою* є визначення й вираження власними зусиллями у своїх оцінних судженнях або умовних знаках (балах) ступеня засвоєння знань, умінь, навичок, стану своєї поведінки.

Самооцінка складається із раціонального та емоційного компонентів, включає усвідомлення особистістю суспільних цінностей і ставлення до них. Вона є своєрідним механізмом саморегуляції особистості. На ній засновані самоконтроль, самокоригування, самовладання, самокритичність, самоудосконалення особистості.

Самоперевірка означає процес явлення суб'єктом власними зусиллями стану своєї роботи, своїх знань, умінь, навичок. У процесі здійснення самоконтролю через самоперевірку самооцінка надає студентові інформацію про рівень засвоєння ним знань. Через це при самоконтролі відбувається корекція вимог, пропонованих студентом до себе в навчально-професійній діяльності. *Самокорекція* завершує цикл навчальної діяльності і є однією з форм самоконтролю. Під самокорекцією розуміють інтелектуальне вміння, яке забезпечує безпосереднє виправлення суб'єктом усвідомленої помилки з метою підвищення рівня реалізації навчально-контролюючої діяльності в цілому. Самокорекція є процесом, що входить також до складу самоуправління та коригує діяльність із середини відповідно до зовнішніх вимог.

Для виявлення місця самоконтролю у навчальній діяльності студента ми погоджуємося з тими дослідниками, які серед низки понять, як-от “оцінка”, “контроль”, “перевірка” та інших, з ними пов'язаних, родовим вважають “контроль”, що означає виявлення, вимірювання й оцінювання знань, умінь і навичок тих, хто навчається. При цьому, виявлення й вимірювання називають “перевіркою”. Тому перевірка / самоперевірка – складовий елемент контролю/ самоконтролю, основною дидактичною функцією якого є забезпечення зворотного зв'язку між викладачем і студентами,

способом одержання викладачем об'єктивної інформації про ступінь засвоєння навчального матеріалу, своєчасне виявлення недоліків і прогалин, що вимагають коректування/самокорекції. Крім перевірки, контроль/самоконтроль містить у собі оцінювання/самооцінювання (як процес) і оцінку/самооцінку (як результат) перевірки.

Таким чином, *дидактичною характеристикою самоконтролю* є самокерована діяльність того, хто навчається, націлена на самоорганізацію навчальної діяльності, що включає планування, порівняння з існуючим еталоном, самокорекцію, самоаналіз, самоперевірку й самооцінку.

Виходячи зі структури навчальної діяльності, етапами самоконтролю необхідно вважати: 1. Контроль правильності вибору мети навчальної діяльності. 2. Ознайомлення зі зразком результату або ходом і результатом певної навчальної діяльності. 3. Контроль за ходом навчальної діяльності на кожному етапі. 4. Зіставлення проміжних і кінцевих результатів із зразком. 5. Знаходження неточностей, помилок. 6. Аналіз знайдених неточностей, помилок. 7. Виявлення причин помилок і недоліків. 8. Коректування навчальної діяльності. 9. Оцінка контрольованої навчальної діяльності. 10. Використання інформації самоконтролю для планування наступного циклу навчальної діяльності (М. Булинський [2]).

Структуру процесу самоконтролю, таким чином, складають: мета, об'єкт самоконтролю оцінювання й кореляції, еталон порівняння результатів, критерії оцінювання, оцінка, засоби корекції, наслідки корекції. Оскільки всі зазначені компоненти перебувають у взаємозв'язку один з одним, варто наголосити на наявності системи самоконтролю в навчальній діяльності студента.

Під системою розуміють структуру, яка розглядається стосовно реалізації певних функцій (В. Пікельна [8]). У нашому випадку головна функція системи самоконтролю навчальної діяльності підпорядкована забезпеченню належного рівня навчальної діяльності студентів, що передбачає реалізацію перевіркової, контролюючої, діагностичної, навчальної, виховної, розвивальної, коректувальної, вимірювально-оцінювальної, регулювальної, плануючої, управлінської функцій.

Системою самоконтролю необхідно вважати упорядковану динамічну сукупність взаємопов'язаних компонентів (типів, видів, методів), які об'єднані загальними функціями, метою, виступають як єдине ціле і охоплюють всі етапи навчальної діяльності (Л. Романишина [9]).

Таким чином, можна виокремити такі структурні *складові системи самоконтролю навчальної діяльності студентів*: об'єкт самоконтролю – результати власної діяльності чи окремих її етапів; предмет самоконтролю – контроль, корекція власних результатів діяльності; мета самоконтролю – управління навчальною діяльністю на основі її коригування, а саме: управління процесами самоаналізу, самопланування, самообліком, самокорекцією; завдання самоконтролю – забезпечення планового перебігу діяльності, досягнення цілей та прогнозованих результатів, відповідності стандартам якості діяльності та її результатів, ефективної діяльності суб'єктів і конкурентоспроможності їх організацій (групи студентів, закладу, факультету, курсу тощо); встановлення зворотного зв'язку у процесі комунікацій під час діяльності; одиниця самоконтролю – акт зіставлення результату з еталоном; засоби самоконтролю – вербальні й невербальні, наочні та мисленнєві та ін. опори, еталони; зовнішній контроль; способи самоконтролю – система вмінь і навичок, досвіду, компетенцій індивіда; засоби зворотного зв'язку – використання інформації самоконтролю для планування наступного циклу чи етапу навчальної діяльності; зміст самоконтролю як діяльності: прийняття завдання індивідом – процес його вирішення – самоконтроль – самокорекція; механізми самоконтролю: мотивація; зв'єрення; виділення цілей дії, її інтеріоризація; сигнал відповідності /невідповідності еталону; емоційно-оціночна діяльність; корекція; продукт самоконтролю – інтерпретація одержаних результатів щодо процесу самооцінки; результат самоконтролю – оцінні

знання про відповідність або невідповідність здійснюваних виконавчих дій їхньому зразку.

Беручи до уваги специфіку навчальної діяльності студентів, здійснений нами вище аналіз, під *самоконтролем навчальної діяльності студентів* ми будемо мати на увазі динамічну систему усвідомлюваних розумових і практичних дій, здійснювану студентом за власною ініціативою на засадах сформованої самооцінки й саморегуляції навчальної діяльності, спрямовану на самостійний контроль і корекцію ходу й результатів навчання, на аналіз і попередження недоліків у навчальній роботі.

Принципами самоконтролю – основними вихідними положеннями у функціонуванні системи самоконтролю навчальної діяльності студентів є групи загальнодидактичних, спеціальних і додаткових принципів.

Загальнодидактичні принципи: принцип сприйняття самоконтролю. Застосована система форм, методів і прийомів самоконтролю повинна бути зрозумілою суб'єктові; принцип особистісної значущості самоконтролю як специфічної діяльності, що виходить із потреби і спрямовується на її реалізацію; принцип розвитку системи самоконтролю студента; принцип єдності теорії й практики самоконтролю студента; принцип науковості самоконтролю студента; принцип гнучкості та різноманіття засобів самоконтролю; принцип системності самоконтролю студента, що виходить із логіки організації навчальної діяльності студентів в умовах кредитно-модульної системи навчання, властивостей системи навчання у ВНЗ, а саме: її неаддитивності, емерджентності, синергетичності, цілісності, відособленості, централізованості тощо.

Спеціальні принципи, що відбивають специфіку самоконтролю як діяльності: принцип результативності та економічності забезпечує досягнення поставлених цілей за мінімальним коригуванням і витратами часу; принцип своєчасності – адекватне відображення об'єкта контролю в часі за допомогою відповідної самоперевірки.

Додаткові принципи, призначені для оптимізації самоконтролю: принцип процесуальності, обумовлений вимогою керованості навчальної діяльності студентів і відтак її цілеспрямованістю, плановістю, безперервністю, циклічністю, контрольованістю; принцип взаємозв'язку й взаємозумовленості функцій самоконтролю; принцип адаптивності.

У літературі розглядаються *різновиди* самоконтролю, які виконують різні функції й реалізують різні цілі на кожному з етапів навчальної діяльності. Беручи до уваги спільні риси і функції контролю і самоконтролю, ми відокремлюємо ієрархію типів і видів самоконтролю.

Під *типом самоконтролю* будемо мати на увазі сукупність самоконтролюючих методів і форм, об'єднаних спільною метою, що охоплюють вагомий обсяг навчального матеріалу. Під *видом самоконтролю* – рису або властивість проведеного самоконтролю, що залежить від типу розв'язуваного завдання й реалізованої функції контролю, при цьому вид самоконтролю підпорядковується його типу, і на відміну від нього реалізується протягом невеликого відрізка навчальної діяльності.

У свою чергу, видами вхідного самоконтролю є стратегічний, тактичний, оперативний, а також коригувальний та констатувальний. Видами поточного самоконтролю є побіжний, модульний, тематичний, експериментальний, тренувальний, індивідуальний практикум. Видами підсумкового самоконтролю є локальний, вибіркового, наскрізний, а також самоконтроль через відтворення досліджуваного матеріалу, через застосування отриманих знань, через аналіз розглянутого матеріалу й за відповідями на контрольні питання. До видів відстроченого відносимо самоконтроль коригувальний і констатувальний.

До видів самоконтролю, що може бути віднесений до різних типів, вважаємо за доцільне включити: зовнішній, внутрішній та змішаний, а також самоконтроль під час самостійної роботи; коригувальний і констатувальний; локальний, вибіркового,

наскрізний; усний, письмовий, стандартизований, нестандартизований, автоматизований; емоційний і рефлексивний; когнітивний і афективний.

Види самоконтролю, на відміну від типів, можуть бути взаємозамінними. Типи ж самоконтролю відбивають етапи навчальної діяльності. Так, під час засвоєння способу дії ведучим є підсумковий самоконтроль. При цьому для перевірки застосовуються повторне розв'язування завдань, використання певних літературних джерел, порівняння власних результатів із заданими за допомогою карточок-еталонів із готовими відповідями. Коли студенти засвоїли зразок способу дії, можна проводити поопераційний самоконтроль, при цьому у студентів виробляються вміння корекції знань, порівняння різних дій, вибір оптимального варіанту. А на заключному етапі доцільним є плануючий самоконтроль, при якому студенти перевіряють перспективність побудови дій.

Кожен із видів контролю виконує всі функції, властиві контролю, але залежно від його виду та місця в навчальному процесі одна з функцій має особливе значення й виступає домінуючою. Необхідно виокремити *загальнодидактичні і спеціальні функції самоконтролю* в навчальній діяльності. Такі функції самоконтролю: розвивальна, виховна, активуюча (стимулююча) майже однаково реалізуються у процесі навчання незалежно від дисципліни. Інші ж функції – навчальна, методична, вимірювання та оцінювання знань, діагностична, керуюча, коригувальна, залежать від особливостей навчального предмета.

Класифікуючи за різними підставами, виокремлюють кілька *форм самоконтролю*: за ступенем усвідомлення мети – навмисний, мимовільний; за складом елементів – констатувальний, коректувальний та прогнозуючий; за способом отримання інформації – безпосередній і опосередкований; за формою організації – фронтальний, взаємний і індивідуальний; за місцем у структурі діяльності – прогнозуючий, поточний, підсумковий.

Розглядаючи далі елементи структури системи самоконтролю навчальної діяльності, під *методом самоконтролю* будемо мати на увазі прийняту організацію елементів контролю для здійснення діяльності всієї системи; під *способом самоконтролю* – форму організації проведення контролюючої процедури, як різновиду організаційної побудови систем контролю. *Засобами* самоконтролю є знання й зразки компонентів виконавчих навчальних дій, тобто знання про знання, дії, еталони взагалі, представлені у вигляді приписів, опор тощо (В. Ляудіс [14, с. 56]).

У літературі визначено сукупність методів самоконтролю. До методів, що впливають на процес самоконтролю студента включаються методи самопланування, самоорганізації й самомотивації. До складу групи методів самопланування входять методи самопрогнозування, самоделювання й самопрограмування. У групу самоорганізації – методи саморегулювання й самокоординування, і в групу самомотивації – методи самопереконання, самонаказу, самозобов'язання й самозаохочення. У свою чергу, кожен із методів самоконтролю може містити в собі більш елементарні: міркування, аналіз, самонавіювання, формування суб'єктної позиції на умови діяльності. Реалізація цих методів спрямована на формування у студентів умінь самоконтролю, умінь контролювати ступінь засвоєння ними навчального матеріалу, самостійно знаходити помилки, неточності, намічати способи усунення виявлених прогалин.

Як бачимо, самоконтроль необхідно розглядати не тільки як невід'ємний компонент навчальної діяльності студентів, а як умову її оптимізації, ефективності і способу виходу на самоуправління нею. При цьому, найбільш дієвим є той тип, вид, метод і засіб контролю / самоконтролю, за яким максимально реалізуються усі його функції (Л. Романишина [9, с. 11]). Наше бачення системи самоконтролю подане на рис. 1.

Рис. 1. Дидактична характеристика системи самоконтролю навчальної діяльності студентів

Таким чином, розглядаючи сутність самоконтролю навчальної діяльності студентів було уточнено ряд положень. Самоконтроль, виходячи з психофізіологічного, психологічного, функціонального, характерологічного, системно-функціонального й особистісно-діяльнісного підходів, може бути розглянутий як прийом чи метод, система розумових і практичних дій із самоуправління й саморегуляції, специфічна форма контролю, механізм здійснення самоуправління й саморегуляції діяльності, що встановлює канал зворотного зв'язку між суб'єктами діяльності, умова самоосвіти й самовиховання особистості.

Дидактичною характеристикою самоконтролю є самокерована діяльність студента, націлена на самоорганізацію навчальної діяльності, що включає планування, порівняння з існуючим еталоном, самокорекцію, самоаналіз, самоперевірку й самооцінку.

Під самоконтролем навчальної діяльності студентів ми будемо мати на увазі динамічну систему усвідомлюваних розумових і практичних дій, здійснювану студентом за власною ініціативою на засадах сформованої самооцінки й саморегуляції навчальної діяльності, спрямовану на самостійний контроль і корекцію ходу й результатів навчання, на аналіз і попередження недоліків у навчальній роботі.

Використана література :

1. *Анохин П. К.* Опережающее отражение действительности / П. К. Анохин // Вопросы философии. – 1962. – № 7. – С. 97-111.
2. *Булынский Н. Н.* Особенности осуществления самоконтроля в процессе изучения общеинженерных дисциплин в вузе: В помощь преподавателю / Н. Н. Булынский, Н. И. Олейник. – Челябинск : Юж.-Урал. науч.-образоват. центр РАО, 2001. – 23 с.
3. *Выготский Л. С.* Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; [под ред. В. В. Давыдова]. – М. : Педагогика, 1991. – 479 с.
4. *Габай Т. В.* Общая структура учебной деятельности : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 – возрастная и педагогическая психология / Т. В. Габай. – М., 2001. – 50 с.
5. *Деркач Л. Н.* Психологические основы самоконтроля учащихся в процессе обучения иностранным языкам : автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 – возрастная и педагогическая психология / Л. Н. Деркач. – К., 1994. – 50 с.
6. *Козаков В. А.* Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение / В. А. Козаков. – К. : Вища школа, 1990. – 248 с.
7. *Павлов И. П.* Избранные труды / И. П. Павлов ; ред. М. А. Усиевича. – М. : Наука, 1954. – 418 с.
8. *Пикельная В. С.* Теоретические основы управления: Школоведческий аспект / В. С. Пикельная. – М. : Высш. шк., 1990. – 175 с.
9. *Романишина Л. М.* Система поэтапного контролю навчальної діяльності студентів педагогічних університетів за модульно-рейтинговою технологією навчання з дисциплін природничого циклу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Романишина Людмила Михайлівна. – К., 1997. – 460 с.
10. *Русакова Л. М.* Пути повышения эффективности контроля учебно-познавательной деятельности студентов : автореф. дис. ... на соиск. уч. степени канд. пед. наук : спец.: 13.00.01 – общая педагогика и история педагоги / Л. М. Русакова. – К., 1989. – 16 с.
11. *Серьогина И. Ю.* Формування самоорганізації навчальної діяльності студентів ВНЗ / І. Ю. Серьогіна // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 30. – С. 210-215.
12. *Сеченов И. М.* Психология поведения: Избранные психологические труды / И. М. Сеченов ; ред. М. Г. Ярошевского. – М. : Изд-во "Институт практической психологии", 1995. – 320 с.
13. *Сукнов М. П.* Організація контролю навчальної діяльності студентів вищого технічного навчального закладу в умовах кредитно-модульного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Сукнов Михайло Петрович. – Х., 2007. – 221 с.
14. *Формирование учебной деятельности студентов / [ред. В. Я. Ляудис].* – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 239 с.

Referances :

1. *Anoxy'n P. K.* Operezhayushhee otrazheny'e dejstvy'tel'nosty' / P. K. Anoxy'n // Voprosy fy'losofy'y'. – 1962. – # 7. – S. 97-111.

2. *Bulynskij N. N.* Osobennosti osushhestvleniya samokontrolya v processe yuzhcheniya obshchey nzhenernykh dy'sy'ply'n v vuze: V pomoshh' prepodavatelyu / N. N. Bulynskij, N. Y'. Olejny'k. – Chelyabyn'sk : Yuzh.-Ural. nauch.-obrazovat. centr RAO, 2001. – 23 s.
3. *Vygotskiy L. S.* Pedagogicheskaya psixologiya / L. S. Vygotskiy ; [pod. red. V. V. Davydova]. – M. : Pedagogika, 1991. – 479 s.
4. *Gabaj T. V.* Obshchaya struktura uchebnoy deyatel'nosti: avtoref. dy's. na soy'sk. uch. stupeny' d-ra psixol. nauk : specz. 19.00.07 – vozrastnaya y' pedagogicheskaya psixologiya / T. V. Gabaj. – M., 2001. – 50 s.
5. *Derkach L. N.* Psixologicheskiye osnovy samokontrolya uchashhixsya v processe obucheniya y'nostrannym yazykam : avtoref. dy's. na soy'sk. uch. stepeny' d-ra psixol. nauk : specz. 19.00.07 – vozrastnaya y' pedagogicheskaya psixologiya / L. N. Derkach. – K., 1994. – 50 s.
6. *Kozakov V. A.* Samostoyatel'naya rabota studentov y' ee y'nformacy'onno-metody'cheskoe obespecheniye / V. A. Kozakov. – K. : Vy'shha shkola, 1990. – 248 s.
7. *Pavlov Y'. P.* Y'zbrannye trudy / Y'. P. Pavlov ; red. M. A. Usy'evy'cha. – M. : Nauka, 1954. – 418 s.
8. *Py'kel'naya V. S.* Teorety'cheskiye osnovy upravleniya: Shkolovedcheskiy aspekt / V. S. Py'kel'naya. – M. : Vyssh. shk., 1990. – 175 s.
9. *Romany'shyna L. M.* Sistema po etapnogo kontrolyu navchal'noyi diyal'nosti studentiv pedagogichny'x universy'tetiv za modul'no-rejty'ngovoyu tekhnologiyeyu navchannya z dy'sy'plin pry'rodny'chogo cy'klu : dy's. ... d-ra ped. nauk 13.00.04 / Romany'shyna Lyudmy'la My'xajlivna. – K., 1997. – 460 s.
10. *Rusakova L. M.* Puty' povysheniya efektyvnosti kontrolya uchebno-poznavatel'noj deyatel'nosti studentov : avtoref. dy's. ... na soy'sk. uch. stepeny' kand. ped. nauk : specz. : 13.00.01 – obshchaya pedagogika y' y'storya pedagogy' / L. M. Rusakova. – K., 1989. – 16 s.
11. *Ser'ogina I. Yu.* Formuvannya samoorganizaciyi navchal'noyi diyal'nosti studentiv VNZ / I. Yu. Ser'ogina // Pedagogika vy'shhoi ta serednoyi shkoly : zb. nauk. prac'. – 2010. – By'p. 30. – S. 210-215.
12. *Sechenov Y'. M.* Psixologiya povedeniya: Y'zbrannye psixologicheskiye trudy / Y'. M. Sechenov ; red. M. G. Yaroshevskogo. – M. : Y'zd-vo "Y'nsty'tut prakty'cheskoj psixologiyi", 1995. – 320 s.
13. *Suknov M. P.* Organizaciya kontrolyu navchal'noyi diyal'nosti studentiv vy'shhogo tekhnichnogo navchal'nogo zakladu v umovax kredy'tno-modul'nogo navchannya : dy's. ... kand. ped. nauk : 13.00.09 / Suknov My'xajlo Petrovy'ch. – X., 2007. – 221 s.
14. *Formy'rovaniye uchebnoy deyatel'nosti studentov* / [red. V. Ya. Lyaudy's]. – M. : Y'zd-vo MGU, 1989. – 239 s.

Москалец М. Н., Чумак Н. Е. Характеристика сущности, содержания, структуры, форм и методов самоконтроля учебной деятельности студентов.

Самоконтроль как многоаспектный и многокомпонентный процесс объединяет в себе структурные компоненты: цель, объект самоконтроля оценивания и корреляции, эталон сравнения результатов, критерии оценивания, оценку, средства коррекции, последствия коррекции. Определение этих компонентов и установление между ними связей обусловлено спецификой действий самоконтроля и структурой учебной деятельности. Результативность самоконтроля учебной деятельности определяется степенью выраженности у студентов умений самоконтроля учебной деятельности как сложной системы операционных, тактических, стратегических действий, направленных на самоорганизацию учебно-познавательной деятельности студентов по получению общеобразовательных и профессионально значимых знаний, что основывается на готовности и возможности к осуществлению самоконтроля в учебной деятельности целеустремленно, самостоятельно, осознанно, со знанием дела, компетентно. Систему умений самоконтроля учебной деятельности студенты складывают умение целенаправленного, умения прогностические, аналитические, организационные, рефлексивные и коррекционные, которые, в свою очередь, могут быть распределены по признаку общего и общего на общие, специальные и самообразовательные и умения самоконтроля.

Ключевые слова: учебная деятельность студентов, сущность самоконтроля, содержание самоконтроля, структура самоконтроля, формы самоконтроля, методы самоконтроля.

Moskalets M. M., Chumak M. E. Description of essence, maintenance, structure, forms and methods of self-control of educational activity of students.

Self-control as unites a multidimensional and multicomponent process in itself structural components: sweep, object of self-control of evaluation and correlation, standard of comparison of results, evaluation criteria, estimation, facilities of correction, consequences of correction. Determination of these components and establishment between them of connections conditioned by the specific of actions of self-control and structure of educational activity. Effectiveness of self-control of educational activity is determined by the degree of expressed for the students of abilities of self-control of educational activity as a difficult system of operating-rooms, tactical, strategic actions, sent to self-organization of educational-cognitive activity of students from the receipt of educational and professionally meaningful background, which is based on

readiness and possibility to realization of self-control in educational activity purposefully, independently, realized, with knowledge of business, competently. The system of abilities of self-control of educational activity of students is folded by ability of having a special purpose laying-on, analytical, organizational and correction, which, in turn, can be up-diffused on the sign of general and general on the general, special and self-educational abilities self-control.

Keywords: *educational activity of students, essence of self-control, maintenance of self-control, structure of self-control, form of self-control, methods of self-control.*

УДК 378.004

Нелісова А. В.

ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА В УПРАВЛІННІ САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Дослідження понять компетентності в умовах інформатизації суспільства, освіти. Самостійна робота як вид навчальної діяльності. Здійснено огляд педагогічних програмних засобів, а також доцільність використання ІТ в управлінні самостійною роботою. Визначено науково-методичне забезпечення дистанційного навчання, зокрема визначені технології дистанційного навчання, серед яких: кейс-технологія (портфельна, тренінгова), телевізійна технологія, Інтернет-мережева технологія, локально-мережева технологія, інформаційно-супутникова мережна технологія. Визначено загальнодидактичні і специфічні принципи навчання, а також складові методичної підтримки навчального процесу у процесі реалізації відповідних принципів. Розглянуто модель самостійної роботи студентів у керованому інформаційному середовищі. Проведено аналіз інформаційної діяльності викладача під час підготовки та організації навчального матеріалу. Визначено складові інформаційної компетентності: знання, вміння та навички обробки інформації, макро- та мікро структурування навчального матеріалу, вміння представлення текстової, графічної та мультимедійної інформації.

Ключові слова: *інформаційна компетентність, інформаційне навчальне середовище, інформаційні технології, самостійна робота студентів, інформаційна діяльність викладача.*

Ускладнення соціального, економічного та політичного життя, індустріального виробництва, зміна динаміки процесів у всіх сферах діяльності людини зумовили ріст знань і стимулювання розвитку нових засобів задоволення інформаційних потреб, значущих для суспільства [17]. У свою чергу, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій набуває характеру глобальної інформаційної революції, слугує поштовхом до подальшого розвитку суспільства, в якому зсув цінностей відбувається саме в бік інформації.

Збільшення інформаційних потоків, стрибкоподібний розвиток мережі Інтернет і телекомунікаційних технологій не може залишити осторонь жодного члена сучасного суспільства через єдність соціально-культурних, економіко-політичних, науково-технічних чинників. Становлення інформаційного суспільства змусило переглянути пріоритети державної інформаційної політики провідних країн світу, які спрямовані на формування та розвиток інформаційного суспільства або окремих його складових [6].

Дослідженням понять компетенції та компетентності присвячено роботи таких науковців, як: В. Байденко, В. Беспалов, А. Хуторський, Р. Уайт, Дж. Равен, І. Зимня, Н. Кузьміна, А. Маркова, І. Зязюн, С. Сисоєва, Н. Бібік, Ж. Делор. Європейські міжнародні експерти поняття “компетентність” визначають як спроможність кваліфіковано виконувати роботу.

Метою статті є дослідження інформаційної компетентності викладача, через конкретизацію інформаційної діяльності під час організації інформаційного середовища